

**THEORY
OF ARCHITECTURE**
TEORIA ARCHITEKTURY

J. KRZYSZTOF LENARTOWICZ

Prof. DSc PhD Eng. Arch.

Urbanism and Architecture Committee of the Polish Academy of Sciences, Krakow Branch

Professor emeritus of the Faculty of Architecture Cracow University of Technology

e-mail: krzysztof.lenartowicz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4510-4597>

ON AN UNKNOWN WORK BY JULIUSZ ŻÓRAWSKI: A PRESENTATION ATTEMPT

O NIEZNANYM DZIELE JULIUSZA ŻÓRAWSKIEGO. PRÓBA PREZENTACJI

ABSTRACT

This paper presents an entirely unknown text by Professor Juliusz Żórawski (1889–1967), an important architect of the Modernist period and Poland's most important architectural theorist, a global pioneer in interpreting architecture with gestalt psychology methods. The text presented here is a typescript of 247+1 pages. The paper discusses the features of the language in this work, the presumed sources of the text (the Author's publications, lectures transcribed by a third party, transcriptions by ear), its distinctive features and the difficulties of reading and interpreting it, and parts of the work that have been previously published in print are identified. Aside from the typescript, in which the name of the Chapter appears in three places, the preliminary edited version presented here identifies twelve thematic units that make up the entirety of the work under discussion: 1) Limited complexity; 2) Needs and intentions; 3) Maximum and minimum in architecture; 4) Integration of factuality and artisticity; 5) Monumentality and harmony; 6) On non-compositionality in architecture; 7) Architecture committed by rationality; 8) Great sets; 9) the Great Breakthrough; 10) Composing; 11) the Athens Charter; 12) Other. An attempt was made to summarise and analyse the value of the work and discuss the need to publish either the entire work or its hitherto unpublished elements, which represent 55% of the text in question.

Keywords: Juliusz Żórawski, *limited complexity*, rationality in architecture, *non-compositionality*, commitment in architecture, *great sets*, *great breakthrough* (1820–1930), Athens Charter

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia nieznaną w całości tekst Profesora Juliusza Żórawskiego (1889–1967), ważnego twórcy architektury okresu modernizmu i najwybitniejszego polskiego teoretyka architektury, światowego pioniera interpretacji architektury metodami psychologii postaci. Prezentowany tekst jest maszynopisem o objętości 247+1 stron. Omówiono charakterystykę języka tej pracy, domniemane źródła tekstu (publikacje Autora, wykłady zapisane przez osobę trzecią, zapisy ze słuchu), jego charakterystyczne cechy oraz trudności odczytania i interpretacji, wskazano części pracy, które zostały wcześniej wydane drukiem. Niezależnie od maszynopisu, w którym nazwa *Rozdział* występuje w trzech miejscach, w przedstawianym wstępnym opracowaniu redakcyjnym określono 12 zespołów tematycznych, które składają się na całość omawianej pracy: 1) *Ograniczona złożoność*; 2) *Potrzeby i intencje*; 3) *Maksimum i minimum w architekturze*; 4) *Integracja rzeczowości i artystyczności*; 5) *Monumentalność i harmonia*; 6) *O akompozycyjności w architekturze*; 7) *Architektura zaangażowana przez racjonalność*; 8) *Wielkie zbiory*; 9) *Wielki przełom*; 10) *Komponowanie*; 11) *Karta Ateńska*; 12) *Inne*. Podjęto próbę podsumowania, analizę wartości dzieła i dyskusję dotyczącą potrzeby wydania całości pracy albo też dotąd nieopublikowanych jej elementów, stanowiących 55% omawianego tekstu.

Słowa kluczowe: Juliusz Żórawski, *ograniczona złożoność*, racjonalność w architekturze, *akompozycyjność*, zaangażowanie w architekturze, *wielkie zbiory*, *wielki przełom* (1820–1930), Karta Ateńska



On the occasion of the 50th anniversary of the *Urbanism and Architecture Files of the Polish Academy of Sciences Kraków Branch*, in memory of the co-founder of the Commission of Urbanism and Architecture, Professor Juliusz Żórawski, I present his extensive last work, previously entirely unknown.

1. HISTORY

The text presented here was given to the author by Mr Kazimierz Żórawski, the son of Professor Juliusz Żórawski, with the suggestion of formulating an opinion on publishing it in its entirety fifty-five years since its writing. The text in question is entitled by the Author *Committed Architecture*.¹ Those familiar with Żórawski's writings will of course note that among his well-known works is the publication entitled 'Architektura zaangażowana. Fragment większej całości' (Committed Architecture: A Part of a Greater Whole), a fragment of a greater whole which was published in the *Urbanism and Architecture Files* (hereinafter: TKUiA) (Żórawski 1967a). In this paper, it is this greater whole that matters.

The titular commitment (*zaangażowanie*) is an exception, which does indeed permeate the entire multi-thematic work. For many readers, the word 'commitment' may bring to mind negative connotations. The text was written in the second half of the 1960s, in what was then the People's Republic of Poland (PRL), a period of communist rule controlled by Soviet secret services from the USSR, although admittedly after the end of rigorous Stalinism. Some room to breathe came in 1956, with the government of Władysław 'Wiesław' Gomułka. Like many Poles, a number of employees of the Faculty of Architecture, including those from the Chair of Industrial Building Design headed by the Professor, joined the Polish United Workers' Party (PZPR). Many did so with the hope of repairing the Republic, others to ensure their day-to-day safety. Żórawski joined the Polish United Workers' Party in 1960 but treated his party membership not entirely seriously: 'That's something I haven't tried yet in my life — to be a communist' (Cf. Złowodzki, M. 2013, p. 68).

Żórawski the Author, in a move we now consider risqué, placed elements intended to prove the 'rightness' of the work at the beginning of his text. He begins with a quotation from the communist Prime Minister J. Cyrankiewicz (from 1965) on the manner of the spatial development of the city of Cracow, which, as far as the subject of the work is concerned, is not a very accurately chosen passage. Rather, it is a sign of the

Author's irony, and blocks potential intervention from censors (the entire text would not be easy to understand by a censor, the first reader of every publication).

Żórawski takes up the challenge of the times to describe the change in the ethical basis of architectural design in the world while remaining in the situation of PRL's socialism. He sees a necessary change in the attitude of the architect-designer, who hitherto designed for an individual project owner (*commitment* to the wishes of the individual). After *the great breakthrough* that took place in the years 1820–1930, the work of the architect must be a work for the well-being of the entire community, a *commitment*, also on a global scale and in the face of threats to the natural environment. This change, *commitment* and *the great breakthrough* are not linked to either the October Revolution or communism in the Polish People's Republic. Rather, it is a prewar conviction, from the period of the Syrkuses, concerning the necessity for a social approach to architectural design. It is the result of global change and the scale of the problems of Earth, the planet of humans. It signifies a departure from an individual to a *super-individual* approach in architectural and urban design.

2. OVERVIEW OF THE TEXT

The work analysed here is in the form of a copy of a yellowed typescript of 247 numbered A4 pages, grouped rather haphazardly into five sets. It was written in the second half of the 1960s, certainly before or in 1967 — the year of the Author's death.

The text was based on Żórawski's professional knowledge and practice, as well as his pre-war teaching experience at the Faculty of Architecture of the Warsaw University of Technology (extensive use of the works of Auguste Choisy, and also, apparently, of Lech Niemojewski), but was written when Żórawski was living in Cracow. The citation of Edward Rosset's 1965 book makes it possible to date the writing of the text to the period of the Professor's physical immobilisation and the necessity of help from a typist to whom the Author dictated, or who transcribed the text from a manuscript or manuscript lecture notes. I believe that it cannot be excluded that Janusz Ballenstedt fulfilled this role.

For the most part, the text had been clearly edited before being submitted for publication (e.g., part 1), while in many other places the transcript is 'raw', fraught with errors caused by misreading of the manuscript, or mishearing words. Some places give the impression of being a lecture hastily written down by an assistant, without later revision (e.g., the same statement is repeated in a subsequent sentence in a slightly different form; also: the repetition of fragments to highlight the significance of a given phrase, which is

¹ Gabryś, M. (1970), on p. 236, states that Juliusz Żórawski's work *O architekturze zaangażowanej* was submitted for publication to the Arkady Publishing House in 1967.

often misleading in an individual read). We can discern that the writing is in places a record of speech by the original's (known only from the typescript) syntax, which is unbearable at times. When spoken, the sense of the statements could have been much easier to glean. This may be the result of the Author's state of health, and who, perhaps intermittently, dictated sections of the text to the typist. Hence, the sometimes sparing placement of commas in long sentences, which hinders comprehension.

There are also repetitions of certain ideas, descriptions of places or buildings, which the initial editing attempted to remove, or possibly merge into one place in the text. Repetitions of the same sentence or phrase are quite numerous (cf. Pergamon, pp. 224, 225). There are also extreme cases like GEAM instead of CIAM, which is certainly not due to an error on the part of the Author, but to the reading of the manuscript by a typist who was not a trained architect. Many names: Earth, Mediterranean etc. are lowercase in the typescript, which may indicate that it is a dictated transcript left uncorrected.

The text itself, not exclusively due to the features presented above, is difficult to read, especially to someone without ties to architecture and its history. The language of the writing is also influenced by the Author's (and perhaps the typist's as well) pre-war schooling. The work is written in the language of a pre-war intellectual, with pre-war syntax and grammatical and linguistic arrangements from before the 1936 spelling reform, which also makes for difficult reading. In this respect, the text needs to be updated, assuming, of course, an effort to preserve the character of the original narrative.

Reading and editing problems

It should be mentioned here that Żórawski was an excellent lecturer. As recorded by Ballenstedt (Lenartowicz 2018b), a great many students came to Żórawski's lectures, many having to stand or sit on window sills in the halls of the former Austrian barracks. Admittedly, the classes immediately after the war were very numerous, which, among other things, led to thesis projects being supervised by committee (on another occasion, I have only been able to identify a small number of people as Żórawski's diploma students). There was a shortage of qualified staff.

The text is also the Author's own experience — as an architect-designer who engages in the reconstruction and rebuilding of Polish industry, an obvious thing in the postwar years, and who rejects artistic thinking that is focused on the aesthetics of architectural form, he opts for well-programmed, to-the-point and structurally rational architecture. He contrasts *committed* architecture with one that is indifferent, which he calls non-committed.

Architects are sometimes fond of rich poetic descriptions, especially regarding the form of the building that they either design or have built. Żórawski has a concise, strict language, one that is almost abstract.

3. STRUCTURE OF THE TEXT

After the typescript was transferred by Optical Character Recognition, the pagination was preserved. This was done to make it easier to navigate between the original typescript and the edited text. It was also aimed at identifying the changes made by the editors, which consist of updating spelling, enhancing readability by breaking up long original sentences (sometimes taking up to seven lines of typescript) of a text that is already difficult to read, and reconciling the gender of nouns or references that prevent a clear perception of the text and force a rereading of the entire sentence or even paragraph. With all due respect to the Author and bearing in mind the need to preserve the specificity of the Author's sentence construction, a corrected version of the text has been prepared for further analysis, serving the writer of this paper.

The table below provides an abbreviated picture of the overall work entitled *Committed Architecture*. It is presented in four columns:

- 1) typescript page numbers (01–246), corresponding to the individual 'parts' of the text;
- 2) clearly separate 'parts' of the work isolated by the editors were numbered (01 to 12), accounting for the Sections marked in the original (1., 2. and 3.);
- 3) a brief outline of the subject matter of the given 'part' or Section is given;
- 4) for the three parts that had been previously published, basic bibliographic data are given.

4. A DISCUSSION ON VALUES: A SUMMARY

Żórawski's magnum opus?

In trying to get to know this work by Żórawski, I thought *à la* Balzac; is this an *unknown masterpiece*? What artists create, they keep hidden (in this case: 'for 55 years'). A masterpiece is expected. When it can finally be known, it is impossible to understand it. Vision and reality prove incompatible.

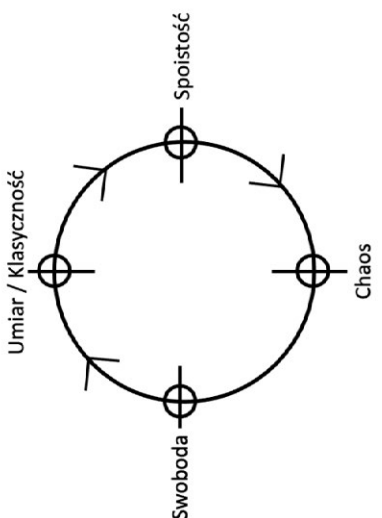
Let us not go that far. What Żórawski left behind has a different character to the work of the painter in Balzac's novella. Here we have accurate observations and proposals, admittedly not always carried through to the end, thus difficult to know, ones that are not finished, not ... In part, to some readers, they may appear as outdated views. Reading about the Athens Charter today seems an unnecessary effort. We are in a different place.

Type-script pages	New section division	Chapter / part / outline of content	Publication
1	01	Author and title: Juliusz Żórawski (1967B) <i>COMMITTED ARCHITECTURE</i>	
2	02	Motto: 'Cracow and all cities in the Cracow Voivodeship can only be expanded by deglomeration and not by agglomerating development'. Józef Cyrankiewicz (from a speech at the reporting and election meeting of the Voivodeship Committee of the Polish United Workers' Party in Cracow 14-02-1965)	
3–12	1	Chapter 1 <i>Limited complexity</i> The notion of <i>limited complexity</i> is one of the most recurring references throughout the text. The author does not provide a clear comprehensive definition of <i>limited complexity</i> . He wrote: 'Each individual has a <i>limited complexity</i> attributed to it that constitutes, as it were, its individual property'. The author of this paper concludes that it would perhaps be correct to treat <i>limited complexity</i> as <i>limited awareness</i> . Over time, human awareness grows, it is broadened, but is always limited to some degree, both individually and more broadly, i.e., socially. One good example of <i>limited complexity</i> is the estimate for the human population in the year 3000 by Jean Fourastié, who argued, that for every 15 people there will be around 100 cm ² (!) of land (Fourastié, 1967).	Żórawski (2016) 'Ograniczona złożoność', [in:] TKUiA, vol. XLIV, pp. 89–97. Cf. also: Lenartowicz, K. (2016) — Juliusza Żórawskiego pojęcie <i>ograniczonej złożoności</i> —, [in:] TKUiA, vol. XLIV, pp. 79–87. There are a few comments here about the concept of complexity in architecture.
13–42	2	Chapter 2 Needs and intentions In the introduction, we learn about the <i>behaviour</i> of objects, specifically the collection of inanimate objects that is architecture. 'Every collection, every assembly of inanimate objects, and therefore architecture, must through its <i>behaviour</i> be involved in relation to the subject. [...] There is no architecture that does not behave in some way in relation to the subject'. The concept of <i>behaviour</i> is linked to the concept of <i>commitment</i> . Above all, it is about pro-social commitment. The titular <i>needs</i> define this commitment as: 1) 'the need to secure for humanity places of residence, work and leisure'. 2) 'the need to preserve the Earth's natural balance'. 3) 'the need to spread humanising values evenly and to establish an equal standard of living for all people'. In an effort to position the subject of his work, the author enumerates a number of topics which architecture theories had thus far approached. He lists seventy-three items. With great modesty, the Author believes 'that the present work adds to this load of reflections a shred of something that does not fit into the fully enumerated seventy-three topics, but seems to be relevant for the architectural theory of today'.	

Type-script pages	New section division	Chapter / part / outline of content	Publication
		He states 'that the beauty of modern architecture must be and is different from what the beauty of Gothic cathedrals was'. Presenting the goal the work, he describes it as 'to prove that in the fields of architectural programming and design, where specifying a task is not possible on the basis of digital data, the only way to proceed is to rigorously obey common sense. Common sense, in turn, must be based on the most extensive and selected analytical material sublimated from <i>limited complexity</i>'. The thesis of the study is that programming is the prediction of the <i>behaviour</i> of the architecture that determines its <i>commitment</i>, while design is the validation of one's reasoning. It is about making sure that the architecture, built to a given design, <i>behaves</i> in relation to the public in a way that meets needs and is committed to meeting those needs in the most appropriate way. The Author is clearly focused on proper programming and design and does not intend to address artistry in architecture, although he states that the artistry of architecture always supports its <i>commitment</i>. 'Satisfying the needs of society is the sole and essential task of architecture' and further: 'architecture satisfies the needs of society through its <i>behaviour</i>'. '[T]he basis of any architectural activity is orientation, as deeply as possible, to the elements of <i>limited complexity</i>. So it is not the architectural detail, not the profiles, columns, bases and heads and the beautiful proportions that are the essence of contemporary architectural shape. Its quintessence is the discerning search for the right elements in <i>limited complexity</i> and looking for the future needs of society and programming according to the sequences and organisations set up from these elements. An architect's education is therefore not about knowing how to apply plaster, but about being able to look for inclinations that exist in societies and that move towards meeting future needs.' We use the term <i>needs</i> to call such human requirements whose satisfaction is not decisive for human life, while the term <i>necessities</i> (broad needs) is used for such arrangements of material parts that are absolutely necessary for human life. The implication of this term is that clean, dust-free air is a necessity and the artistic nature of the architectural work is a need. For each <i>need</i>, there are corresponding <i>intentions</i>. The broader the need, the more hidden it is. Therefore, in order to sublimate it out of its <i>limited complexity</i>, clearly crystallised <i>intentions</i> are needed, which, once the need has been sublimated, turn into intentions to satisfy it, and only from that point on does the intellectual work of inventing ways and means to satisfy these needs begin. <i>Intentions</i> are therefore such components in architectural design that cannot be overlooked and, in many cases, become something primary and essential. <i>Needs</i> lie on the side of society, on the side of the architecture that is either built or being built, on the side of the face of the earth, on the side of the forests, meadows, fields and goods that the earth contains, and <i>intentions</i> lie on the side of those people who are concerned with meeting needs. Only great <i>intentions</i> have come to meet great needs. Socialism was created by great <i>intentions</i>. The role of the designer 'Whereas formerly, in the private-property system, the role of the designer depended on individual supply and demand, it has now changed radically and the designer has become the protector, the defender and, in a sense, even the prophet of society's development, which is the fundamental difference between the architectural worldview of the inter-war period and that of the architect of the last two decades.' '... architecture is a function of only one factor, namely the social factor, since in it both the functional factor with materiality and artistry and the structural factor are accommodated in the most integral way possible. Architecture is therefore simply the result of a social arrangement and all the values that make up that arrangement'.	

Type-script pages	New section division	Chapter / part / outline of content	Publication
42–46	3	Maximum and minimum in architecture Here, Żórawski engages in a discussion with his doctoral student Janusz Ballenstedt, the author of theory of the minimum in architecture. In general, it emphasises the existence of an equilibrium between the minimum and the maximum, and the natural variability over time of this minimum–maximum ratio. He also notes that ‘the balance between the tendency towards the maximum and the tendency towards the minimum is tilted clearly towards the minimum tendency at the moment’.	Cf. also: Ballenstedt, J. (2017) ‘Teoria minimum w architekturze’ [in:] TKUiA, vol. XLV, pp. 29–74
46–55	4	Integration of factuality and artistry In this section, the Author contrasts the concepts of factuality (related to the parameterisation of function and construction) and artistry, while establishing the purpose of materiality as the most important one. ‘Currently, the quality and strength of architecture’s commitment depends on its factual behaviour’. He treats artistry as a ‘changeable and pulsating nimbus’. He does so with the knowledge that this is ‘a position diametrically opposed to the positions of all architectural theory’. Intentions drawn from elements of <i>limited complexity</i> dictate that today’s architects should program and design buildings that behave legibly. ‘Architecture must be fully committed by its behaviour on the side of social sustainability, social moderation and serene forbearance’. It advocates the side of deglomeration in the construction of urban organisms, the pursuit of an equalisation of humanity’s standard of living, but also the guarantee of it as a whole in the natural conditions of existence on Earth. He defines the concept of individualism in architecture by contrasting it with supra-individualism — a term he uses to describe the process of creating architecture on the basis of universal and general needs, uniform to society as a whole.	Cf. also the previously published text: Żórawski, J. (1962) ‘Postawa intuicyjno-artystyczna i postępowo-techniczna w architekturze’, [in:] Architektura no. 9, Zeszyt Naukowy no. 5, Politechnika Krakowska, Kraków.
55–59	5	Monumentality and harmony The Author presents monumentality as a nineteenth-century category for assessing architectural works of an extremely individualist yet utmost impressive character. He contrasts them with the harmoniousness that should be the contemporary goal of socially committed architecture.	
69–91	6	On non-compositionality in architecture The Author emphasises compositionality as a feature of architecture before the <i>great breakthrough</i> (cf. item 9), contrary to the tendency towards <i>non-compositionality</i> in the field of architecture of today. Referring to Oskar Lange and his notion of <i>service</i>, Żórawski interprets the composition in this way. As a service, composition ‘serves to clarify architectural layouts and norms, highlight their legibility and facilitate orientation. We owe to composition that architecture was considered the queen of the arts before the <i>great breakthrough</i>’. And further: ‘Serving by composition must happen in the architect involuntarily rather than intentionally. Always by intuition, never by reason’. Today’s functional parameterisation and contemporary structural system layouts, decisively concretised and clarified by the necessity of social servitude and economic needs — make factual compositional correctness impossible. The only way to solve the task properly is by disciplined adherence to functional and structural requirements, and by moving from composition to <i>non-composition</i>. The Author also puts forward the argument that ‘that strongly parameterised functions and precise structures do not require compositional treatments in order to make the architecture built on their basis to be artistically positive. This statement builds a new view of the artistry of contemporary architectural design methods’. This means recognising the primacy of parameterisation for architectural tasks today. This does not negate the fact that, with a complex technological and use programme, it is possible to achieve in a project ‘an artistic shape that is surprisingly simple, concise in expression and calm’. He notes the existence in contemporary architecture of a consistent drive towards orderliness, or entropy. ‘At present, the pursuit of a minimal state of entropy in large-scale architectural systems has to take place through a different artistic convention than it used to in the past’.	Żórawski, J. (1967a) ‘O akompozycyjności w architekturze’, [in:] Studia Estetyczne, vol. 4, pp. 373–386

Type-script pages	New section division	Chapter / part / outline of content	Publication
91–151	7	Here, the author introduces the concept of <i>rustle</i>. 'Contemporary architecture, especially larger groupings of buildings, visually gives the impression of something that is not made up of melodic structures or melodies created by accentuating points on a grid, but is created by points and lines scattered freely in an image of shapes, which is transformed into a <i>rustle</i> or a visual veil'. Chapter 3 Architecture committed by rationality 'Today, in the world of socialism, it is not possible to either build from scratch or expand cities at an agglomeration-like gallop'. Contemporary architecture must be committed to optimising the lives of all humanity. Architecture consists of socially uniquely important buildings, as it satisfies society's complex material needs as well as numerous non-material, artistic needs. Through this satisfaction of tangible and intangible needs, which is measurable and reasonably assessable, architecture behaves positively. Architecture can therefore be positively committed to actions, views and outlooks. It is impossible to imagine an architecture uncommitted to anything. It also introduces the concept of smile architecture. The Author provides an extensive historical review of architectural situations in terms of architectural commitment. He defines: 'Commitment represents a type of value of architecture that cannot be placed at the end, after function, structure and form, when works on architecture, but it also clearly escapes to the forefront and formulates the initial words of every programming of new architectural ventures'. The hierarchically highest [first] level of architectural <i>commitment</i> today is maintaining natural balance on Earth at all costs and the resultant rigorous saving of every square inch of land that is arable, and thus can produce food. The next [hierarchically second] level of <i>commitment</i> of contemporary architecture is its subjection to supra-individualism.	Żórawski (1967b) 'Architektura zaangażowana. Część większej całości', [in:] TKU:IA, vol. I, pp. 7–32. Also: abridged edition (without pages 7–15 of the typescript) [in:] <i>Juliusz Żórawski — wybór pism estetycznych</i>. Selected and edited by D. Juruś. Series: <i>Klasyki estetyki polskiej</i> [ed.] K. Wilkoszewska. Universitas, Kraków 2008, pp. 213–241.
151–189	8	<i>Great sets</i> The <i>great set</i> is a theoretical concept. It is intended to facilitate the orientation in the elements of the previously (item 1) discussed <i>reduced complexity</i>. <i>Great sets</i> universally want to belong to a specific time, and are therefore not idealistic, but contain thinking that is consistent with the distribution of elements in <i>limited complexity</i>. When discussing his concept, the Author does not make it easy for the reader to understand, as he does not give specific examples from the field of architecture. He states that he presents a schematic outline of the theory of great sets, which is not a finite and completed idea. <i>Great sets</i> are also collections of information that are provided to humans through the <i>behaviour of objects</i> (which are elements of these <i>great sets</i>). This information is organised in <i>great sets</i> according to the quality and size of the potentials that belong to each <i>behaviour</i>'.	
189–233	9	<i>The great breakthrough</i> The <i>great breakthrough</i> is a term used by Żórawski to describe the radical and profound transformation that occurred in European and North American architecture in the years 1820–1930. It is 'the collapse of the potentials of the old mental movement of striving for cohesiveness'. Working on architectural form before the <i>great breakthrough</i> was based on architectural composition. After the <i>great breakthrough</i>, this work must be based solely on factual, logical analysis of needs within a set of data, guidelines, necessities and parameters that stem from assumptions.	

Type-script pages	New section division	Chapter / part / outline of content	Publication
		'The period of architecture before the <i>great breakthrough</i> was concerned with the erection of highly artistic and magnificent buildings, the construction of opulent palaces and residences, and the creation of romantically sited Gothic and Renaissance cities (...). Insofar as the period in architecture before the <i>great breakthrough</i> resulted in a detachment of architecture in the European circle from nature, architecture was understood 'as a solitary work of art, without the need to co-exist with any natural surroundings.' Today, 'we understand architecture as a component of nature, both materially and artistically. This phrase is main motto of contemporary construction.' The Author is also critical of heritage conservation. The architecture of the future should be construction that lasts as long as the relevant need. Then, some buildings could be transformed into others in line with the new need or demolished without shedding a tear of regret at the loss of their structuring values, which depend on isolation stemming from needs. 'The quality of the nationality of architecture, so fertile and important before the great breakthrough, is now an anachronism'. Architecture is not intended to make one shed tears or to induce euphoria. Its purpose is only to explain, through shapes, how a human need has been satisfied by it. The author goes on to outline the cyclical development of architecture (as with any art), distinguishing four stages of the cycle: 1) freedom; 2) classicality; 3) cohesiveness and 4) chaos. This is a reference to the 'structure of architectural form' (Żórawski 1962).	
		 Umiar / Klasyczność Swoboda Spoistość Chaos	
		Fig. 1 Transformation of style from free forms through moderation/restraint cohesive forms, to chaos (Żórawski, J. <i>Architektura zaangażowana</i>, drawing by J.-K. Lenartowicz) This course of stylistic transition is illustrated by the Author using the history of the column as an example.	

Type-script pages	New section division	Chapter / part / outline of content	Publication
		Fig. 2. History of the column. From freedom, classical moderation to cohesiveness. (Żórawski, J. <i>Architektura zaangażowana</i>, drawn by J.-K. Lenartowicz) Afterwards, Żórawski conducts a broad historical analysis to prove this concept. He builds on the work of Auguste Choisy — his analyses of architectural history based on the value of structural systems (rather than formal and stylistic values).	

Fig. 3 Choisy, A. (1873) *L'art de bâtir chez les Romains*.
Architecture imaged as a structural system rather than a stylistic composition.

Type-script pages	New section division	Chapter / part / outline of content	Publication
		Incidentally, this part of the text looks like an account of a lecture on the history of architecture illustrated precisely with reproductions from Choisy (Żórawski, as an Assistant Professor at the Warsaw University of Technology Faculty of Architecture, had access to these volumes, as well as a study by Lech Niemcewicz). There are also partially preserved slides used by Żórawski for his lectures, which were of great interest to students of various years of study in Cracow.	
233–240	10	Composing An attractive essay on composing as a part of a paragraph on a WINDOW. ‘Material inaccuracies and technical difficulties were overcome in a similar way and in other cases by an action that, in the present, we call composing. Composing is an action which seeks to cover technical inaccuracies by arranging parts in such a way that the inaccuracy is erased by the impression of the formation of some composed whole, and thus a whole that possesses a value, as was thought at the time, of a higher order than could be possessed by purely technical structural inaccuracies. [...] Composing as a construction-related action was thus necessary in all those cases where structural correctness had failed’.	
240–245	11	The Athens Charter (CIAM) This section is a brief report on Le Corbusier’s publication, a lecture that spoke of a new approach to thinking about architecture.	<i>Charte d’Athènes</i> (1933), result IV. CIAM, which took place during a sea voyage from Marseille to Athens, under the aegis of Le Corbusier. The subject was the functional city. The approved (adopted) text, intensively revised by LC, was not published until 1941 as <i>La Ville fonctionnelle</i> . Publication in Polish: <i>Karta Ateńska: urbanistyka C.I.A.M.</i> , publ. Koło Naukowe Wydawnictwa Architektury Wnętrz ASP w Warszawie, ok. 1956; also in the 21st century: <i>Karta ateńska</i> (based on the text and graphics of the 1943 edition). Fundacja CA, series: Fundamenty, Warszawa 2017.
246–534	12	Global forecasts and developments in Poland in 1950–1960 E. Rosset cites the example of urban population growth in Poland (by 50%) and rural population growth (0%) in the decade indicated. The page with this information, attached to the whole, comes from another study (also by Żórawski?), and was attached to the whole by the Author/editor/typist. Hence the surprising page number decipherable as 334 or 534.	Rosset, Edward (1965) <i>Oblicze demograficzne Polski Ludowej</i> . Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

A different place, but not in a world that is better for architecture. One can look at the Athens Charter with reluctance, but let us at the same time look at how we build cities in Poland today, how ethically mature the architects being trained in Poland today are. The Avia housing estate in Cracow, called Mordor, and in which there is no place for a tree to grow freely, or, also in Cracow, the 'Ruczaj housing estate, the world's first experimental housing estate without greenery' (cf. Lenartowicz 2017).

As a reviewer, I was particularly taken aback by the text's modest but firm demand to protect nature as a companion for people on Earth. Żórawski truly notes the necessity to care for the architecture–nature relationship.

For

Regardless of being a demanding read, one must note Żórawski's opulent language. In many places he masterfully narrates or tries to convince the reader to agree with his points. Żórawski's distinctive, newly created terms, which in a working edition of the paper were marked *cursive*, may be a novelty to much of the audience.

Among these are, for example: *non-composition*, *supra-individualism*, *rustle*, *work of architecture*, *coherention* (making a form more cohesive), as well as juxtapositions: the *front of potential*, the *great sets*, the *great breakthrough*, the *high front of functionality*, the *behaviour of architecture*, etc. The Author's knowledge of historical architecture, a subject we seem to have ceased to cherish, is immense.

We do not find the three, but rather four illustrations to be featured in this work. They are meant to show the cyclical (?) development of architecture (but also of the fine arts) over time, the characteristic transformation of forms. They are captioned as:

- 1) The (cyclical?) transformation of style (in general) from free forms [through moderation] to cohesive forms and chaos (p. 217 of typescript);
- 2) History of the column, from freedom to cohesion (p. 219 of the typescript) (in principle Fig. 25 [in:] Żórawski (1962), p. 39 can be used)
- 3) Chart showing the Renaissance and Baroque and the course of the two styles over time, between freedom and cohesion (p. 220 of typescript) (the list includes artists and architects in chronological order with a qualification from freeform art, through classical and cohesive, to the chaos that occurred immediately before the *great breakthrough* began).

It is easy to draw up these charts, as this was done in this paper. The publication could also be illustrated with Choisy's drawings of historical architectural structural systems, which would make the architectural history lecture more legible and demonstrate the validity of Żórawski's statements. Not to mention the known and unknown great works of architecture discussed in the text.

The Author's self-critical reservations about the text and its preparation, which state that it is a draft, a hypothesis, do not negate the fact that the work brings a lot of novelty, a different perspective on the architectural profession.

It does not limit the duties of the architect-designer to the artistic composition of *form*; on the contrary, it demands of them a factual analysis of needs, charges them with the responsibility of preparing the design programme and parameters, of sensible construction, of taking care of the economy of construction and operation, and of ensuring functional flexibility, since nothing lasts forever and use can change at short notice.

Against

The issue of pro-socialist sentiment appears in places throughout the text, but it was essentially confined to the post-titular motto. The very idea of a pro-social construction of the human housing environment in good relationship with nature is always of utmost relevance.

It can be argued that much of the text is known from the existing three publications, admittedly scattered and largely difficult to access. However, let us remember that 55% of the text remains unknown to the public.

How to proceed?

I would suggest appointing reviewers from different schools and even different disciplines (philosophy). Let them determine what to do with Żórawski's text. Personally, I believe that, annotated with critical comments throughout the argument, the book has the potential to become an important document about the Author, but also about the era and the way we think about architecture. For the most part, this way is still relevant today, but unfortunately it does not mean that it is realised.

In view of Żórawski's peculiar and essential vocabulary, his own terms for fields and subjects, I would suggest the addition of a dictionary of Juliusz Żórawski phrases to accompany the publication.

Z okazji jubileuszu 50. numeru „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie”, w hołdzie pamięci współzałożyciela Komisji Urbanistyki i Architektury, Profesora Juliusza Żórawskiego, przedstawiam jego obszerne dzieło ostatnie, dotąd w całości nieznane.

1. HISTORIA

Prezentowany tutaj tekst został przekazany autorowi niniejszej publikacji przez Pana Kazimierza Żórawskiego, syna Profesora Juliusza Żórawskiego, z sugestią wypracowania opinii o jego opublikowaniu w całości po upływie 55 lat od powstania. Przedmiotowy tekst jest zatytułowany przez Autora *Architektura zaangażowana*². Ci, którzy znają twórczość pisarską Żórawskiego oczywiście zauważą, że wśród Jego znanych prac jest publikacja o tytule „Architektura zaangażowana. Fragment większej całości” w *Tece Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie* (dalej: TKUiA) (Żórawski, 1967a). W przedstawianym tutaj artykule mowa właśnie o tej całości.

Tytułowe *zaangażowanie* jest wątkiem, który rzeczywiście biegnie przez całą wielotematyczną pracę. Wielu czytelnikom słowo *zaangażowanie* może się źle kojarzyć. Tekst powstał w drugiej połowie lat 60. XX wieku, w ówczesnej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL), w okresie komunistycznej władzy kontrolowanej przez sowieckie służby z ZSRR, co prawda już po rygorystycznym stalinizmie. Pewien oddech był odczuwalny od 1956 roku z nastaniem rządów Władysława „Wiesława” Gomułki. Podobnie jak wielu Polaków, szereg pracowników Wydziału Architektury, także z Katedry Projektowania Budynków Przemysłowych kierowanej przez Profesora, wstąpił wówczas do PZPR. Wielu z nadzieją naprawy Rzeczypospolitej, inni by zapewnić sobie codzienne bezpieczeństwo. Żórawski wstąpił do PZPR w 1960 roku. Swoją partyjność traktował z przymrużeniem oka: *Tego jeszcze nie próbowałem w życiu — być komunistą* (Por. Złowodzki, M., 2013, s. 68).

Żórawski-Autor, wyzywająco dla nas dzisiaj, umieszcza na początku tekstu elementy, które mają świadczyć o prawomyślności dzieła. Rozpoczyna cytatem PRL-owskiego premiera J. Cyrankiewicza (z 1965 roku) na temat sposobu przestrzennego rozwoju miasta Krakowa, co, jeśli chodzi o tematykę pracy, nie jest zbyt precyzyjnie dobranym fragmentem. Raczej dowodzi ironii Autora, zarazem jednak blokuje interwencję cenzury (cały tekst nie byłby łatwy do pojęcia przez cenzora, pierwszego czytelnika każdej publikacji).

Żórawski podejmuje wyzwanie czasu, żeby opisać zmianę etycznych podstaw projektowania architektonicznego na świecie, pozostając w sytuacji PRL-owskiego socjalizmu. Widzi konieczną zmianę postawy projektanta architekta projektującego dotąd dla pojedynczego inwestora (*zaangażowanie* dla spełnienia życzeń jednostki). Po *wielkim przełomie*, który miał miejsce w latach 1820–1930, praca architekta musi być pracą dla dobrostanu całej społeczności, *zaangażowaniem*, także w skali globu i wobec zagrożenia naturalnego otoczenia przyrodniczego. Ta zmiana, *zaangażowanie* i *wielki przełom* nie są związane ani z Rewolucją Październikową, ani z komunizmem w PRL. To raczej przekonanie jeszcze przedwojenne, z okresu Syrkusów, dotyczące konieczności społecznego podejścia do projektowania architektonicznego. Jest wynikiem globalnej zmiany i skali problemów Ziemi, planety człowieka. Oznacza odejście od podejścia indywidualnego do *nadindywidualnego* w projektowaniu architektonicznym i urbanistycznym.

2. CHARAKTERYSTYKA TEKSTU

Analizowana tutaj praca ma postać kopii połówkowego maszynopisu liczącego 247 stron numerowanych formatu A4, zgrupowanych dość przypadkowo w pięciu plikach. Została napisana w drugiej połowie lat 60. XX wieku, na pewno przed lub w roku 1967 — roku śmierci Autora.

Rzecz powstała w oparciu o wiedzę i praktykę zawodową, a także przedwojenne doświadczenia dydaktyczne Żórawskiego na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (obszerne wykorzystanie prac Augusta Choisy’ego, także, jak się wydaje, Lecha Niemojewskiego), ale zapisana została, kiedy Żórawski mieszkał w Krakowie. Powołanie książki Edwarda Rosseta z 1965 roku pozwala datować powstanie tekstu na okres fizycznego unieruchomienia Profesora i konieczność korzystania z pomocy maszynisty, któremu Autor dyktował, lub który przepisywał tekst z rękopisu czy też z rękopiśmiennych notatek z wykładów. Sądzę, że nie można wykluczyć w tej roli osoby Janusza Ballenstedta.

W znacznej części jest to tekst wyraźnie przejrany przed skierowaniem do publikacji (np. cz. 1), w wielu innych miejscach zapis jest „surowy”, obciążony błędami spowodowanymi złym odczytaniem rękopisu albo też i ze słuchu. Niektóre miejsca sprawiają wrażenie notacji na bieżąco wykładu, sporządzanej przez asystenta, bez późniejszej korekty (np. to samo stwierdzenie, powtórzone zostaje w następnym zdaniu w nieco innym układzie; także powtarzanie fragmentów dla podkreślenia wagi danej wypowiedzi, niekiedy mylące w lekturze indywidualnej). O tym, że miejscami jest to zapis mowy mówionej świadczy w oryginale (znanym

² Gabryś, M. (1970) na s. 236 podaje, że praca Juliusza Żórawskiego *O architekturze zaangażowanej* została złożona do druku w Wydawnictwie Arkady w 1967 roku.

wyłącznie z maszynopisu) szyk zdania, miejscami nieznośny. Przy ekspresji mówionej sens wypowiedzi mógł być o wiele łatwiejszy do przyswojenia. Może to być rezultatem stanu zdrowia Autora, który, być może z przerwami, dyktował maszyniście odcinki tekstu. Stąd niekiedy utrudniające zrozumienie oszczędne rozmieszczenie przecinków w długich zdaniach.

Są też powtórzenia pewnych idei, opisu miejsc czy budynków, co starano się we wstępnej redakcji usunąć, ewentualnie scalić w jednym miejscu tekstu. Dość liczne są powtórzenia tego samego zdania czy zwrotu (por. np. Pergamon, s. 224, 225). Są też skrajne przypadki jak GEAM zamiast CIAM, co na pewno nie jest spowodowane błędem Autora, ale odczytaniem rękopisu przez maszynistę, który nie był wykształconym architektem. Wiele nazw: Ziemia, Morze Śródziemne etc. jest w maszynopisie z małej litery, co może świadczyć o tym, że jest to zapis ze słuchu, później niekorygowany.

Nie tylko ze względu na powyżej opisane cechy, sam tekst jest trudny w lekturze, szczególnie dla czytelnika niezwiązanego z problematyką architektury i jej historii. Na język zapisu wpływ ma także przedwojenna szkoła Autora (być może również maszynisty). Praca napisana jest językiem przedwojennego inteligenta, z zachowaniem przedwojennej składni i ustaleń gramatyczno-lingwistycznych sprzed reformy ortografii w 1936 roku, co również stanowi utrudnienie lektury. W tym względzie tekst wymaga aktualizacji, oczywiście przy założeniu starania o zachowanie charakteru autorskiej narracji.

Problemy lektury i redakcji

Trzeba przy tym wspomnieć, że Żórawski był świetnym wykładowcą. Jak to zapisał Ballenstedt (Lenartowicz, 2018b), na wykłady Żórawskiego przychodziło bardzo wielu studentów, wielu musiało stać lub siedzieć na parapetach okiennych w salach dawnych koszar austriackich. Co prawda roczniki bezpośrednio po wojnie były bardzo liczne, co m.in. prowadziło do tego, że dyplomy były prowadzone komisyjnie (przy innej okazji, tylko niewiele osób udało mi się zidentyfikować jako dyplomantów Żórawskiego). Brakowało wykwalifikowanej kadry.

Tekst to również własne doświadczenia Autora — architekta projektanta, który włącza się w oczywistą po wojnie potrzebę odbudowy i budowy przemysłu polskiego, odrzuca myślenie artystyczne, skoncentrowane na estetyce formy architektonicznej, opowiada się za architekturą dobrze zaprogramowaną, rzeczową i racjonalną konstrukcyjnie. Przeciwwstawia architekturze *zaangażowanej* obojętną — taką, którą nazywa niezaangażowaną.

Architekci lubią niekiedy bogate poetyckie opisy, zwłaszcza dotyczące formy projektowanego czy też

zrealizowanego obiektu. Żórawski ma zwięzły, ścisły język, prawie abstrakcyjny.

3. STRUKTURA TEKSTU

Po przeniesieniu tekstu do programu komputerowego zachowano paginację maszynopisu. Uczyniono tak w celu łatwiejszej orientacji między oryginałem maszynopisu i redagowanym tekstem. Chodzi o identyfikację zmian wprowadzanych przez redakcję, polegających na uwspółcześnieniu pisowni poszczególnych wyrazów, ułatwieniu lektury przez rozbicie długich zdań autorskich (niekiedy zajmujących siedem wierszy maszynopisu) trudnego w odbiorze tekstu, a także uzgodnieniu rodzaju rzeczowników czy też odniesień, które uniemożliwiają jednoznaczny odbiór treści i wymuszają powtórny lekturę całości zdania, a nawet akapitu. Przy całym szacunku dla Autora i mając na uwadze konieczność zachowania specyfiki budowania zdań przez Autora, dla dalszej analizy przygotowano skorygowaną wersję tekstu, służącą piszącemu te słowa.

Zamieszczona poniżej tabela przedstawia skrótowy obraz całości pracy zatytułowanej *Architektura zaangażowana*. W przedstawianym ujęciu podano w czterech kolumnach:

- 1) numery stron maszynopisu (01–246), odpowiadające poszczególnym „częściom” pracy;
- 2) ponumerowano wyodrębnione przez redakcję wyrażenie osobne „części” pracy (01 do 12), z uwzględnieniem zaznaczonych w oryginale Rozdziałów (1., 2. i 3.);
- 3) przedstawiono skrótowo zarys problematyki danej „części” lub Rozdziału;
- 4) dla trzech części, które zostały wcześniej opublikowane, podano podstawowe dane bibliograficzne.

4. DYSKUSJA WARTOŚCI. PODSUMOWANIE

Żórawskiego opus magnum?

Próbując poznać tę pracę Żórawskiego myślałem Balzakiem; czy to jest *nieznane arcydzieło*? To, co tworzą artyści, trzymają w ukryciu (w tym przypadku „przez 55 lat”). Oczekuje się arcydzieła. Gdy wreszcie można je poznać, nie da się go zrozumieć. Wizja i rzeczywistość okazują się nieprzystawalne.

Nie idźmy tak daleko. To, co zostawił Żórawski, ma inny charakter niż dzieło malarza z noweli Balzaca. Tu mamy trafne obserwacje i propozycje, co prawda nie zawsze doprowadzone do końca, przez to trudne w poznaniu, niewykończone, nie ... Częściowo, niektórym czytelnikom, mogą się jawić jako poglądy przestarzałe. Czytanie dzisiaj o Karcie Ateńskiej wydaje się zbędnym trudem. Jesteśmy gdzie indziej.

Tab. 1. Graficzna/syntetyczna prezentacja budowy/struktury pracy Juliusza Żórawskiego *Architektura zaangażowana*.

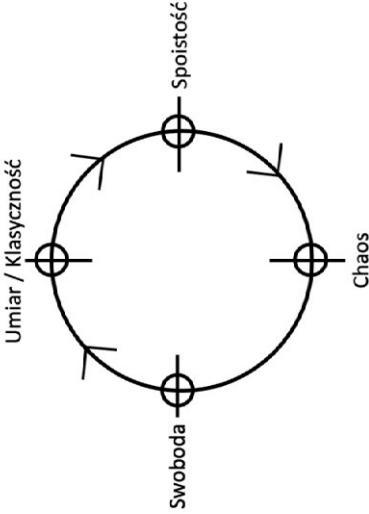
Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zarys treści	Publikacja
1	01	Autor i tytuł: Juliusz Żórawski ARCHITEKTURA ZAANGAŻOWANA	
2	02	Motto: „Kraków i wszystkie miasta województwa krakowskiego mogą być rozbudowywane wyłącznie na drodze deglomracji, a nie przez aglomerowanie zabudowy.” Józef Cyrankiewicz (z przemówienia na zebraniu sprawozdawczo-wyborczym Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Krakowie, 14.02.1965 r.)	
3–12	1	Rozdz. 1 <i>Ograniczona złożoność</i> Pojęcie <i>ograniczonej złożoności</i> stanowi jedno z najczęściej powtarzających się odniesień w całości omawianego tekstu. Autor nie podaje jednoznacznej wyczerpującej definicji <i>ograniczonej złożoności</i> . Napisał: <i>Każda jednostka ma sobie przyporządkowaną ograniczoną złożoność stanowiącą jakby jej indywidualną własność</i> . Autor niniejszego opracowania doszedł do wniosku, że być może słuszne jest potraktowanie <i>ograniczonej złożoności</i> jako <i>ograniczonej świadomości</i> . Z biegiem czasu ludzka świadomość rośnie, ulega poszerzeniu, ale zawsze jest w jakimś stopniu ograniczona, zarówno indywidualnie, jak też szerzej, czyli społecznie. Dobrym przykładem <i>ograniczenia złożoności</i> jest opisana przez Żórawskiego prognoza ziemskiej populacji w r. 3000 której dokonał Jean Fourastie dowodząc, że dla każdego 15 ludzi będzie wówczas przypadało 100 cm ² (!) stałego ładu (Fourastie, 1967).	Żórawski, J. (2016), 'Ograniczona złożoność', <i>Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie</i> , XLIV, s. 89–97. Por. także: Lenartowicz, J.K. (2016), 'Juliusza Żórawskiego pojęcie ograniczonej złożoności', <i>Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie</i> , XLIV, s. 79–87. Jest tu kilka uwag dotyczących pojęcia złożoności w architekturze.
13–42	2	Rozdz. 2 Potrzeby i intencje Na wstępie dowiadujemy się o <i>zachowaniu się</i> przedmiotów, konkretnie zbioru przedmiotów martwych, jakim jest architektura. <i>Każdy zbiór, każde zgromadzenie przedmiotów martwych, a więc i architektura, musi przez swoje zachowanie się być zaangażowana w stosunku do podmiotu. (...) Nie ma takiej architektury, która by się w stosunku do podmiotu w jakiś sposób nie zachowywała (...).</i> Pojęcie <i>zachowania</i> wiąże się z pojęciem <i>zaangażowania</i> . Przede wszystkim chodzi o zaangażowanie prospołeczne. Tytułowe <i>potrzeby</i> definiują to zaangażowanie jako: <i>potrzeby zabezpieczenia dla ludzkości miejsc zamieszkania, pracy i wypoczynku;</i> <i>potrzeby zachowania równowagi przyrodniczej na Ziemi;</i> <i>potrzeby równomiernego rozszania wartości humanizacyjnych i ustalenia równomiernego poziomu życia dla wszystkich ludzi.</i> Autor, dążąc do umiejscowienia problematyki swojego opracowania podaje listę tematów, którymi zajmowały się dotąd teorie architektury. Wlicza 73 pozycje. Z dużą skromnością Autor uważa, że <i>praca niniejsza dorzuca do tego ładu przymiśleń, strzęp czegoś, co się w pełni wyliczonych 73 tematów nie mieści, a zdaje się być dla teorii architektury dnia dzisiejszego istotne</i> . Stwierdza, że <i>piękno architektury współczesnej musi być i jest inne niż nim było piękno katedr gotyckich</i> .	

Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zakres treści	Publikacja
		Prezentując cel omawianego opracowania określa go jako „udowodnienie, że w zakresach programowania i projektowania architektonicznego, w których sprecyzowanie zadania nie jest możliwe do przeprowadzenia na podstawie danych cyfrowych, jedyną metodą postępowania jest rygorystyczne podporządkowanie się zdrowemu rozsądkowi. Ten zaś musi opierać się na jak najobszerniejszym i wybranym materiale analitycznym wyśublimowanym z <i>ograniczonej złożoności</i>.” Teza opracowania brzmi: programowanie jest przewidywaniem <i>zachowania się</i> architektury, które decyduje o jej <i>zaangażowaniu</i>, projektowanie zaś jest sprawdzeniem słuszności dokonanych przemyśleń. Chodzi o upewnienie się, że architektura zbudowana według danego projektu, będzie <i>zachowywała się</i> w stosunku do społeczeństwa w sposób zaspokajający potrzeby i będzie zaangażowana po stronie jak najwłaściwszego zadośćuczynienia tym potrzebom. Autor wyraźnie stawia na właściwe programowanie i projektowanie i nie zamierza zajmować się artystycznością w architekturze, chociaż stwierdza, że artystyczność architektury zawsze wspomaga jej <i>zaangażowanie</i>. <i>Zaspokajanie potrzeb społeczeństwa jest jedynym i zasadniczym zadaniem architektury; i dalej: architektura zaspokaja potrzeby społeczeństwa przez swoje zachowanie się.</i> <i>[P]odstawą każdej działalności architektonicznej jest jak najdogłębniejsze orientowanie się w elementach ograniczonej złożoności. Tak więc nie detal architektoniczny, nie profile, kolumny, bazy i głowice oraz piękne proporcje są kwintesencją współczesnego kształtu architektonicznego. Kwintesencją tą jest wnikliwe poszukiwanie właściwych elementów w ograniczonej złożoności i szukanie przyszłościowych potrzeb społeczeństwa oraz programowanie zgodne z ciągami i organizacjami ustawionymi z tych elementów. Wykształcenie architekta polega więc nie na znajomości tynkowania, ale na umiejętności poszukiwania inklinacji, jakie istnieją w społeczeństwach i które zmierzają w stronę zaspokajania przyszłościowych potrzeb.</i> <i>Potrzebami</i> nazywamy takie wymogi ludzkie, których zaspokojenie nie jest decydujące dla życia człowieka, zaś <i>koniecznościami</i> (potrzebami szerokimi) nazywamy takie układy części materialnych, które są bezwzględnie dla życia człowieka konieczne. Z tego określenia wynika, że czyste, niezapylone powietrze jest koniecznością, a artystyczność dzieła architektonicznego potrzebą. Do każdej <i>potrzeby</i> dowiązane są właściwe dla niej <i>intencje</i>. Im potrzeba jest szersza, tym bardziej jest ukryta. Dlatego dla wyśublimowania jej z <i>ograniczonej złożoności</i> potrzebne są wyraźnie skrytalizowane <i>intencje</i>, które po wysublimowaniu potrzeby zamieniają się w intencje jej zaspokojenia i dopiero od tej chwili rozpoczyna się praca myślowa nad wynalezieniem sposobów i środków, które by mogły te potrzeby zaspokoić. <i>Intencje</i> są więc takimi składowymi w projektowaniu architektonicznym, których nie da się pominąć i które w wielu wypadkach stają się czymś pierwszoplanowym i zasadniczym. <i>Potrzeby</i> leżą po stronie społeczeństwa, po stronie architektury zbudowanej lub budującej się, po stronie lica ziemi, po stronie lasów, łąk, pól i dóbr, które ziemia zawiera, a <i>intencje</i> leżą po stronie tych ludzi, którzy zajmują się zaspokajaniem potrzeb. Tylko wielkie <i>intencje</i> zaspokajały wielkie <i>potrzeby</i>. Socjalizm powstał przez wielkie <i>intencje</i>. Rola projektującego <i>O ile dawniej, w ustroju prywatno-własnościowym, rola projektującego zależała od indywidualnego popytu i podaży, to teraz zmieniła się radykalnie i projektujący stał się opiekunem, obrońcą, a w pewnym sensie nawet prorokiem rozwoju społeczeństwa, co stanowi podstawową różnicę między światopoglądem architektonicznym z okresu międzywojennego a światopoglądem architekta z okresu ostatniego dwudziestolecia.</i> <i>(...) architektura jest funkcją jednego czynnika, a mianowicie czynnika społecznego, gdyż w nim mieści się w sobie jak najintegralniejszy zarówno czynnik funkcjonalny z rzeczowością i artystycznością. Jak i czynnik konstrukcyjny. Architektura jest więc po prostu wynikiem układu społecznego i wszystkich wartości, jakie się na ten układ składają.</i>	

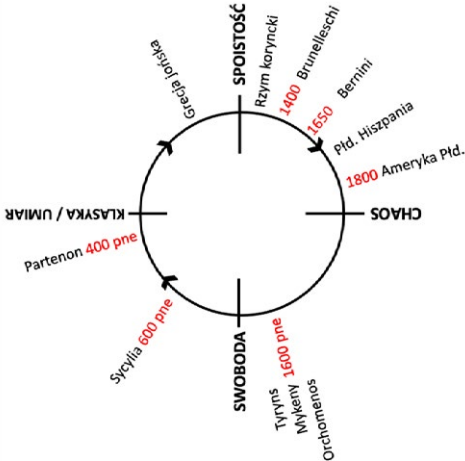
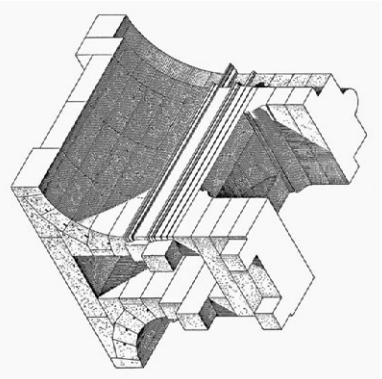
Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zakres treści	Publikacja
42–46	3	Maximum i minimum w architekturze Żórawski podejmuje tutaj dyskusję ze swoim doktorantem Januszem Ballenstedtem, autorem <i>Teorii minimum w architekturze</i>. Generalnie podkreśla istnienie równowagi między minimum i maksimum, a także naturalnej zmienności w czasie tej proporcji minimum-maksimum. Zauważa także, że <i>balans między tendencjami do maksimum a skłonnościami do minimum przechyłony jest w obecnej chwili wyraźnie w stronę tendencji minimalnej</i>.	Por. także: Ballenstedt, J. (2017), 'Teoria minimum w architekturze' <i>Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie</i>, XLV, s. 29–74.
46–55	4	Integracja rzeczowości i artystyczności W tej części Autor przedstawia pojęcia rzeczowości (związanej z parametryzacją funkcji i konstrukcji) i artystyczności, przy czym ustala cel rzeczowości jako najważniejszy. <i>Od rzeczowego zachowania się architektury zależy współczesnie jakość i siła jej zaangażowania</i>. Artystyczność traktuje jako <i>nimb zmienny i pulsujący</i>. Czynniki to ze świadomością, że jest to <i>stanowisko diametralnie przeciwstawne pozycjom wszystkich teorii architektury</i>. Intencje zaczerpnięte z elementów <i>ograniczonej złożoności</i> nakazują dzisiejszym architektom programowanie i projektowanie takiego budownictwa, które by zachowywało się czytelnie. <i>Architektura musi być w pełni zaangażowana przez swoje zachowanie się po stronie społecznego zrównoważenia, społecznego umiaru i pogodnej wyrozumiałości</i>. Opowiada się po stronie deglo-meracji w budowie organizmów miejskich, za dążeniem do zrównania poziomu życia ludzkości, ale także gwarancji jej jako całości w warunkach przyrodniczych bytowania na Ziemi. Definiuje pojęcie indywidualizmu w architekturze kontrastując je z nadindywidualizmem — jak nazywa proces powstawania architektury na podstawie powszechnych i ogólnych potrzeb, jednobrzmiących w stosunku do całego społeczeństwa.	Por. także wcześniej opublikowany tekst: Żórawski, J. (1962), 'Postawa intuicyjno-artystyczna i postępowo-techniczna w architekturze', [w:] <i>Architektura</i>, nr 9, Zeszyt Naukowy nr 5, Politechnika Krakowska, Kraków.
55–59	5	Monumentalizm i harmonia Autor przedstawia monumentalność jako XIX-wieczną kategorię oceny dzieł architektonicznych o krańcowo indywidualistycznym a zarazem arcy-efektownym charakterze. Przeciwwstawia je harmonijności, która powinna być wspólnie celem architektury zachowującej się w sposób socjalistycznie zaangażowany.	

Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zarys treści	Publikacja
59-91	6	O akompozycyjności w architekturze Autor podkreśla kompozycyjność jako cechę architektury przed wielkim przełomem (por. poz. 9 tutaj), przeciwną tendencję do <i>akompozycyjności</i> w zakresie architektury dzisiaj. Żórawski powołując się na Oskara Langego i jego pojęcie usługi, tak właśnie interpretuje kompozycję. Jako usługa kompozycja służy do wyjaśnienia układów i unormowań architektonicznych, wypukła ich czytelność oraz ularwiania orientację. Kompozycji zawdzięczamy, że architektura przed wielkim przełomem uważana była za królową sztuk. I dalej: <i>Służenie drogą komponowania odbywać się musi u architekta raczej bezwiednie niż intencjonalnie. Zawsze na drodze intuicyjnej, nigdy na drodze rozumowej. Dzisiejsza parametryzacja funkcjonalna oraz współczesne układy konstrukcyjne, zdecydowanie skonkretyzowane i uściśnione koniecznością społecznej i potrzebami ekonomicznymi uniemożliwiają prawidłowość rzeczową komponowania.</i> Jedyna droga prawidłowego rozwiązania zadania to zdyscyplinowane podporządkowanie się wymogom funkcjonalnym i konstrukcyjnym, i przejście z kompozycji na <i>akompozycję</i>. Autor wysuwa też tezę, że <i>silnie sparymetryzowane funkcje i precyzyjne konstrukcje nie wymagają zabiegów kompozycyjnych po to, by na ich zasadzie zbudowana architektura była artystycznie dodania. To stwierdzenie buduje nowy pogląd na artystyczność współczesnych metod kształtowania architektonicznego. Oznacza to uznanie prymatu parametryzacji dla zadań architektonicznych dzisiaj.</i> Nie zaprzecza to temu, że przy skomplikowanym programie użytkowym technologicznym można w projekcie uzyskać artystyczny kształt zaskakująco prosty, lapidarny w wyrazie i spokojny. Zauważa istnienie we współczesnej architekturze konsekwentnego dążenia do uporządkowania, czyli do entropii. <i>Współcześni, dążenie do minimalnego stanu entropii w wielkich układach architektonicznych, musi się odbywać na drodze innej konwencji artystycznej niż to miało miejsce dawniej.</i>	Żórawski, J. (1967a), 'O akompozycyjności w architekturze', <i>Studia Estetyczne</i> , t. 4, s. 373-386.
		Tutaj Autor wprowadza pojęcie poszumy. <i>Współczesna architektura, a zwłaszcza większe zgrupowania budowli, robią wizualnie wrażenie czegoś, co nie składa się ze struktur melodycznych czy melodii tworzonych przez wyakcentowywanie punktów na siatce, ale jest tworzone przez punkty i linie rozrzucone swobodnie w obrazie kształtów, który to obraz przeobraża się w poszum lub w wolał wzrokowy.</i>	

Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zarys treści	Publikacja
91–151	7	Rozdz. 3 Architektura zaangażowana przez racjonalizm <i>Nie da się dzisiaj w świecie socjalizmu ani budować od nowa, ani rozbudowywać miast w aglomeracyjnym galopie.</i> Architektura współczesna musi być zaangażowana po stronie optymalizacji życia całej ludzkości. Architektura składa się z przedmiotów społecznie wyjątkowo ważnych, gdyż zaspokaja ona skomplikowane potrzeby rzeczowe społeczeństwa oraz liczne potrzeby niematerialne, artystyczne. Przez to zaspokajanie potrzeb rzeczowych i niematerialnych, które jest wymierne i rozumowo ocenialne, architektura zachowuje się pozytywnie. Architektura może więc być zaangażowana pozytywnie po stronie akcji, poglądów i zapatrywań. Nie można sobie wyobrazić architektury w nic nie zaangażowanej. Autor wprowadza też pojęcie architektury uśmiechu. Dokonuje obszernego przeglądu historycznego sytuacji architektonicznych pod względem zaangażowania architektury. Definiuje: <i>Zaangażowanie stanowi tego rodzaju wartość architektury, że w pracy nad nią nie może być ustawiane na końcu, po funkcji, konstrukcji i formie, ale wyrzyna się całkiem wyraźnie na pierwszy plan i formułuje wstępne słowa każdego oprogramowania nowych przedsięwzięć architektonicznych.</i> Najwyższym (pierwszym) hierarchicznie szczeblem zaangażowania architektury dzisiaj jest utrzymanie za wszelką cenę równowagi przyrodniczej na Ziemi i wynikająca z tego rygorystyczna oszczędność każdego skrawka gruntu nadającego się do uprawy, a więc dla produkcji żywności. Następnym (drugim hierarchicznie) szczeblem zaangażowania architektury współczesnej jest służebność w stosunku do nadindywidualizmu.	Żórawski, J. (1967b), 'Architektura zaangażowana. Część większej całości', <i>Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie</i>, I, s. 7–32. Także: wyd. skrócone (brak stron 7–15 maszynopisu) [w:] <i>Juliusz Żórawski – wybór pism estetycznych</i> (2008), Wybór i oprac. D. Jurek, Seria: <i>Klasyki estetyki polskiej</i> (red.) K. Wilkoszewska, Kraków, Universitas, s. 213–241.
151–189	8	Wielkie zbiory <i>Wielki zbiór jest koncepcją teoretyczną. Ma za zadanie ułatwić orientację w elementach wcześniejszej (poz. 1) omówionej ograniczonej złożoności.</i> <i>Wielkie zbiory chcą należeć za każdym razem do określonego czasu, a więc nie są idealistyczne, lecz zawierają w sobie myślenie zgodne z rozkładem elementów w ograniczonej złożoności. Autor omawiając swoją koncepcję nie ułatwia czytelnikowi zrozumienia, ponieważ nie podaje konkretnych przykładów z zakresu architektury.</i> Stwierdza, że przedstawia schematyczny szkielet teorii wielkich zbiorów, który nie jest pomysłem skończonym i skompletowanym. <i>Wielkie zbiory są również zbiorami informacji, które są dostarczane człowiekowi drogą zachowania się przedmiotów (stanowiących elementy tych wielkich zbiorów). Informacje te są w wielkich zbiorach porządkowane według jakości i wielkości potencjałów przynależnych do każdego zachowania się.</i>	
189–233	9	Wielki przełom <i>Wielki przełom to określenie stosowane przez Żórawskiego dla opisu radykalnej i głębokiej przemiany, która nastąpiła w architekturze europejskiej i północno-amerykańskiej w okresie 1820–1930.</i>	

Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zakres treści	Publikacja
		To <i>złamanie się potencjałów dawnego ruchu umysłowego dążenia do spójności</i>. Praca nad kształtem architektonicznym przed <i>wielkim przełomem</i> opierała się na kompozycji architektonicznej. Po <i>wielkim przełomie</i> praca ta musi opierać się wyłącznie na drodze rzeczowego rozumowania potrzeb w kręgu danych, wskazań, konieczności i parametrów, wynikających z założeń. <i>Okres architektury przed wielkim przełomem</i> zajmował się wznoszeniem <i>wysoce artystycznych i wspaniałych budowli, budowaniem bogatych pałaców i rezydencji oraz tworzeniem romantycznie zlokalizowanych miast gotyckich i renesansowych</i>. O ile okres w architekturze przed <i>wielkim przełomem</i> spowodował oderwanie się architektury w kręgu europejskim od przyrody. Architektura była rozumiana <i>jako dzieło samonie stojące, bez konieczności współżycia z jakimś otoczeniem przyrodniczym</i>. Dziś rozumiemy <i>architekturę jako część składową przyrody, tak pod względem rzeczowym, jak i artystycznym. To zdanie jest hasłem czołowym dzisiejszego budowania</i>. Autor krytycznie podchodzi też do konserwacji zabytków. Architektura przyszłości powinna być budownictwem, które trwa tak długo, jak długo trwa potrzeba. Wówczas można by niektóre budowle przekształcić w inne, zgodne z nową potrzebą lub rozebrać je bez uronienia łzy żalu po stracie ich wartości uporządkowania, które zależne są od izolacji wynikającej z potrzeb. <i>Cecha narodowości architektury, tak płodna i ważna przed wielkim przełomem, jest dzisiaj anachronizmem</i>. Zadaniem architektury nie jest wyciskanie lez z oczu lub wprowadzanie patrzających w euforię. Celem jej jest jedynie tłumaczyć drogą kształtów, jak została przez nią zaspokojona potrzeba człowieka. Autor przedstawia dalej cykliczny rozwój architektury (tak jak i każdej sztuki), wyróżniając 4 etapy cyklu: 1) swobodę; 2) klasyczność; 3) spójność oraz 4) chaos. To nawiązanie do <i>budowy formy architektonicznej</i> (Żorawski, 1962).	
			

Il. 1. Przemiany stylu od form swobodnych przez spójność do chaosu.
 Żorawski, J., *Architektura zaangażowana*, rys. J.K. Lenartowicz.

Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zarys treści	Publikacja
		Ten przebieg zmian stylistycznych Autor ilustruje na przykładzie historii kolumny.  Il. 2. Historia kolumny. Od swobody ku spoiści. Źródło: Żorawski, J., <i>Architektura zaangażowana</i>, rys. J.K. Lenartowicz. Dalej przeprowadza szeroką analizę historyczną dla udowodnienia tej koncepcji. Opiera się na pracy Auguste'a Choisy'ego — jego analizach historii architektury opartych na wartościach systemów konstrukcyjnych (a nie na wartościach formalnych stylistycznych).	
		 Il. 3. Choisy, A. (1873), <i>L'art de bâtir chez les Romains</i>. Architektura obrazowana jako system konstrukcyjny a nie kompozycja stylistyczna.	

Strony maszynopisu	Nowy podział części	Rozdział / część / zarys treści	Publikacja
		Notabene, ta część tekstu wygląda na relację z wykładu historii architektury ilustrowanego własnie reprodukcjami z Choisy'ego (Żórawski miał jako asystent WA PW dostęp do tych tomów, a także opracowania Lecha Niemojewskiego). Są zresztą też częściowo zachowane przezrocza używane przez Żórawskiego do wykładów, które budziły wielkie zainteresowanie studentów różnych lat studiów w Krakowie.	
233–240	10	Komponowanie Atrakcyjny esej o komponowaniu w ramach akapitu o OKNIE. <i>Niedokładności materiałowe i trudności techniczne pokonywano w podobny sposób i w innych wypadkach przez czynność, którą dla dzisiejszego dnia nazywamy komponowaniem. Komponowanie jest to takie działanie, które zmierza do pokrycia niedokładności technicznych przez ułożenie części w ten sposób, by niedokładność została zatarła przez wrażenie utworzenia się jakiejś całości skomponowanej, a więc posiadającej wartość, jak wówczas sądzono wyższego rzędu, niż mogły je mieć czysto techniczne niedokładności konstrukcyjne. (...) Komponowanie jako czynność budowlana było więc konieczne w tych wszystkich przypadkach, w których zawodziła prawidłowość konstrukcyjna.</i>	
240–245	11	Karta Ateńska (CIAM) To zarys relacji o publikacji Le Corbusiera, wykład, który mówił o nowym podejściu do myślenia o architekturze.	Charte d'Athènes (1933), wynik IV. CIAM, który miał miejsce w trakcie podróży morskiej z Marsylii do Aten, pod egidą Le Corbusiera. Tematem było Miasto funkcjonalne. Uchwalony (przyjęty) tekst, intensywnie przepracowany przez LC został opublikowany dopiero w 1941 roku jako <i>La Ville fonctionnelle</i> . Publikacja w jęz. polskim: <i>Karta Ateńska: urbanistyka C.I.A.M.</i> (ok. 1956), wyd. Koło Naukowe Wydziału Architektury Wnętrz ASP w Warszawie; także w XXI w.: <i>Karta ateńska</i> (2017), (na podstawie tekstu i grafiki wydania z 1943 roku), Warszawa: Fundacja CA, seria: Fundamenty.
246–534	12	Prognozy ogólnościowe i zmiany w Polsce 1950–1960 E. Rosset przytacza przykład wzrostu ludności miast w Polsce (o 50%) i wsi (0%) we wskazanym dziesięcioleciu. Stroniczka z tymi informacjami dołączona do całości, pochodzi z innego opracowania (również Żórawskiego?), tutaj została przez Autora / redaktora / maszynistę dopięta. Stąd zaskakujący numer strony dający się odczytać jako 334 lub 534.	Rosset, E. (1965), <i>Oblicze demograficzne Polski Ludowej</i> , Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

Źródło: Opracowanie własne.

Gdzie indziej, ale nie w lepszym dla architektury świecie. Można z niechęcią patrzeć na Kartę Ateńską, ale spójrzmy równocześnie na to, jak budujemy miasta dziś w Polsce, jak pod względem etycznym dojrzała są architektki kształceni dzisiaj w Polsce.

Pewnej sławy nabrało zwane Mordorem osiedle Avia w Krakowie, w którym nie ma miejsca dla wolno rosnącego drzewa, czy, także w Krakowie, osiedle *Ruczaj, czyli pierwsze na świecie eksperymentalne osiedle bez zieleni* (por. Lenartowicz, 2017).

Mnie jako recenzenta, szczególnie zafrapowało objętościowo skromne, za to stanowcze żądanie ochrony przyrody jako towarzysza ludzi na Ziemi. Żórawski naprawdę zauważa konieczność dbania o relację architektura–przyroda na Ziemi.

Za

Niezależnie od wymagającej lektury trzeba zauważyć pyszny język Żórawskiego, który w wielu miejscach ze swadą opowiada i przekonuje czytelnika do swoich racji. Nowością dla wielu odbiorców będą charakterystyczne dla Żórawskiego tworzone przez niego terminy, które w roboczej redakcji oznaczono pochyłym drukiem.

Wśród nich na przykład *akompozycja*, *nadindywidualizm*, *poszum*, *praca architektury*, *uspoistrzenie* (uczynienie formy bardziej spoistą), jak też zestawienia: *front potencjału*, *wielkie zbiory*, *wielki przełom*, *wysoki front funkcjonalności*, *zachowanie się architektury*, etc.

Ogromna jest wiedza Autora dotycząca architektury historycznej, temat, który wydaje się przestaliśmy pielęgnować.

Nie znajdujemy trzech, a raczej czterech ilustracji przewidywanych w tej pracy. Mają pokazywać cykliczny (?) rozwój architektury (ale też i sztuk pięknych) w czasie, charakterystyczne przekształcenia form. Są zapowiedziane jako:

- 1) (Cykliczne?) przemiany stylu (ogólnie) od form swobodnych [przez umiar] do form spoistych i chaosu (s. 217 maszynopisu);
- 2) Historia kolumny od swobody do spoistości (s. 219 maszynopisu) (w zasadzie można wykorzystać rys. 25 [w:] Żórawski (1962), s. 39);
- 3) Wykres obrazujący renesans i barok i przebieg tych dwóch stylów w czasie, między swobodą a spoistością (s. 220 maszynopisu) (lista obejmuje artystów i architektów w układzie chronologicznym z kwalifikacją od sztuki swobodnej, przez klasyczną, spoistą, do chaosu, który nastąpił bezpośrednio przed rozpoczęciem się *wielkiego przełomu*).

Łatwo te wykresy można sporządzić, co uczyniono w tym artykule. Można też zilustrować wydawnictwo rysunkami Choisy'ego historycznych konstrukcji architektonicznych, co sprawiłoby, że wykład historii

architektury byłby bardziej czytelny i świadczyłby o słuszności stwierdzeń Żórawskiego. Nie wspominając omawianych w tekście znanych i nieznanymi wielkich dzieł architektury.

Samokrytyczne zastrzeżenia Autora dotyczące treści i jej opracowania, które mówią, że jest to szkic, hipoteza, nie negują tego, że praca wnosi wiele nowości, inne spojrzenie na zawód architekta.

Nie ogranicza obowiązków architekta projektanta do artystycznego komponowania *formy*, przeciwnie, nakazuje mu rzeczową analizę potrzeb, obciąża go odpowiedzialnością za przygotowanie programu i parametrów projektu, rozsądnej konstrukcji, dbanie o ekonomię budowy i eksploatacji, a także zapewnienie elastyczności funkcjonalnej, ponieważ nic nie trwa wiecznie, a funkcja może się zmieniać w krótkim czasie.

Przeciw

Sprawa prosocjalistycznego nastroju pojawia się gdzieś w tekście, ale w zasadzie została zamknięta w motto po tytule. Sama idea prospołecznego socjalnego budowania środowiska mieszkalnego człowieka w dobrej relacji z przyrodą jest zawsze nader aktualna.

Można twierdzić, że wiele z tego tekstu jest znane z już istniejących trzech publikacji, co prawda rozproszonych i w dużej mierze trudno dostępnych. Pamiętajmy jednak, że 55% tekstu pozostaje nieznane publiczności.

Co i jak dalej?

Proponowałbym powołanie recenzentów z różnych szkół, a nawet różnych dziedzin (filozofia). Niech ustalą, co dalej uczynić z tekstem Żórawskiego. Osobiście uważam, że opatrzona krytycznymi komentarzami na całej długości wywodu książka może stać się istotnym dokumentem dotyczącym Autora, ale także epoki i sposobu myślenia o architekturze. W znacznej części aktualnego również dzisiaj, co niestety nie znaczy, że realizowanego.

Ze względu na istotne własne słownictwo Żórawskiego, własne określenia dziedzin i przedmiotów, proponowałbym dodanie towarzyszącego publikacji *Słownika wyrażań Juliusza Żórawskiego*.

REFERENCES

- Ballenstedt, J. (2017), 'Teoria minimum w architekturze', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, XLV, pp. 29–74.
- Balzac, H. (1831), *Le Chef-d'œuvre inconnu*, Originally published in the weekly *L'Artiste, journal de la littérature et des beaux-arts*, no 1.
- Fourastié J. (1967) 'A Look at the World Population the Day after Tomorrow', *The UNESCO Courier*, February 1967,

- p. 10. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000078224.nameddest=59459>, accessed: 25.10.2016).
- Gabryś, M. (1970), 'W służbie nauki i wychowania młodzieży. Pamięci Profesora Dra Juliusza Żórawskiego oraz Wykaz ważniejszych prac ...', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, IV, pp. 233–237.
- Lenartowicz, J.K. (2016), 'Juliusza Żórawskiego pojęcie ograniczonej złożoności', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, XLIV, pp. 79–87.
- Lenartowicz, J.K. (2017), 'Synergetyka a planowanie urbanistyczne i projektowanie architektoniczne', *Budownictwo i Architektura*, 16(1), pp. 199–212.
- Lenartowicz, J.K. (2018a), 'Janusz Ballenstedt i jego Teoria Minimum w architekturze', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, XLVI, pp. 41–59.
- Lenartowicz, J.K. (2018b), 'Juliusz Żórawski nauczyciel', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, XLVI, pp. 69–74.
- Rosset, E. (1965), *Oblicze demograficzne Polski Ludowej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Złowodzki, M. (2013), 'Juliusz Żórawski (1898–1967) – twórca, teoretyk i jeden z filarów krakowskiej szkoły architektury' [in:] *90-lecie Towarzystwa Urbanistów Polskich w Krakowie 1923–2013*, eds. Bartkiewicz, B., Zastawniak, B., Kraków: TUP Oddział Kraków, pp. 57–75.
- Żórawski, J. (1962), *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa: Arkady.
- Żórawski, J. (1967a), 'O akompozycyjności w architekturze', *Studia Estetyczne*, 4, pp. 373–386.
- Żórawski, J. (1967b), 'Architektura zaangażowana. Część większej całości', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, I, pp. 7–32. Also: abridged edition (without pages 7–15 of the typescript) [in:] *Juliusz Żórawski – wybór pism estetycznych* (2008), selected and edited by D. Juruś, series: *Klasyki estetyki polskiej*, (ed.) K. Wilkowska, Kraków: Universitas, pp. 213–241.
- Żórawski, J. (2012), *Siatka prostych: o architekturze nadindywidualnej*, (ed.) Lenartowicz, J.K., Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Żórawski, J. (2016), 'Ograniczona złożoność', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, XLIV, pp. 89–97.

